СУБ'ЄКТИВНИЙ ВІК ОСОБИСТОСТІ ЯК ПРЕДМЕТ ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

SUBJECTIVE AGE AS A SUBJECT OF PSYCHOLOGICAL STUDIES

У статті здійснено теоретичний аналіз наявних підходів до концепції суб'єктивного віку особистості. Подано огляд результатів емпіричних досліджень суб'єктивного віку представників різних вікових груп. Зазначено, що вік особистості є соціально-психологічним конструктом, сформованим у соціокультурному контексті історичного та індивідуального досвіду. У соціальному контексті прямий або опосередкований обмін між партнерами по спілкуванню інформацією щодо свого віку є складником під час формування змісту й формату наступних інтеракцій. Суб'єктивний вік є складником вікової ідентичності особистості й містить уявлення про те, на скільки років особистість себе відчуває, на скільки років вона виглядає, відповідно до якого віку з погляду поширених у суспільстві стереотипів вона діє, якого віку хотіла б бути. Суб'єктивний вік особистості певною мірою зумовлюється поширеними в суспільстві стереотипами щодо процесу дорослішання і старіння. Суб'єктивний вік особистості може розглядатися як показник здоров'я, психологічного стану та загальної задоволеності життям, а реакція відмови від ідентифікації зі старістю є «здоровою» для особистості. Суб'єктивний вік осіб юнацького віку зазвичай є більшим за їхній хронологічний вік. Суб'єктивний вік більшості осіб середнього та похилого віку є меншим за їхній хронологічний вік, а розрив між хронологічним і суб'єктивним віком збільшується по мірі зростання віку досліджуваних. Суб'єктивний вік особистості може змінюватися під впливом різних чинників, продиктованих ситуацією, у якій перебуває особистість. На кількісні показники суб'єктивного віку особистості впливають актуальні вікові потреби особистості.

Ключові слова: хронологічний вік, суб'єктивний вік, вікова самоідентифі-

кація, вікове самосприйняття, сприйняття віку.

The article provides a theoretical analysis of existing approaches to the concepts of subjective age of the individual. An overview of the results of empirical studies of subjective age by representatives of different age groups is presented in the work. It is stated that the age of the individual is a socio-psychological construct, formed in the socio-cultural context of historical and individual experience. In a social context, the direct or indirect exchange of information between partners about their age is an essential part of the content and format of subsequent interactions. Subjective age is an integral part of a person's age identity and gives an idea of how old a person feels, how old one's looks, what age, in terms of common stereotypes one's acts, what age one's would like to be. The subjective age of a person is, to a certain extent, conditioned by the widespread stereotypes of the process of adulthood and aging in society. The subjective age of the individuals can be seen as an indicator of their health, psychological well-being and overall life satisfaction, and the reaction of refusing to identify with old age is considered to be healthy for the individual. The subjective age of adolescents is usually older than their chronological age. The subjective age of most middle-aged and older people is younger than their chronological age, and the gap between chronological and subjective age increases as the age of the person increases. The subjective age of the individual may change under the influence of various factors dictated by the situation in which the individual appears to be. Quantitative indicators of a person's subjective age are influenced by actual age requirements of the person.

Key words: chronological age, subjective age, age self-identification, age self-perception, perception of age.

УДК 159.922.6:159.9.07
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.12-1.28>

Донець О.І.

к.психол.н., доцент кафедри соціальної психології та психології управління
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара

Звонок О.С.

асистент кафедри психології
ДЗ «Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка»

Постановка проблеми. Вік особистості є однією з основних характеристик, на якій базується самосприйняття особистості та сприйняття нею інших людей. Сприйняття віку та його самосприйняття певною мірою формуються завдяки динамічній взаємодії з соціальними й культурними системами. Ці системи створюють основу людського розуміння віку, а також процесу дорослішання і старіння в контексті змін досвіду хронологічного віку. По суті, вік особистості постає як соціально-психологічний конструкт, соціокультурний контекст якого полягає в суб'єктивній оцінці особистістю власного віку, який є предметом індивідуального та історичного досвіду [18, с. 169].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вік є не просто хронологічною катего-

рією, а скоріше конструктом, зумовленим соціальним та особистісним змістом [24]. Дорослішання і старіння можуть бути визначені як процес, у якому люди акумулюють роки й накопичують досвід змін біологічних, соціальних і фізіологічних функцій по мірі руху крізь різні стадії свого життя [32, с. 12]. Зміни ідентичності особистості, пов'язані з віком і функціональним станом організму, є частиною процесу дорослішання і старіння [9].

На думку Н. Коупленда та Дж. Коупленд, у процесі взаємодії люди часто шукають або надають інформацію про вік (свій або ж партнера по комунікації) [10, с. 77]. Запити щодо віку, на думку авторів, є не просто ритуалізованою дією, вони скоріше постають як своєрідна сигнальна система, яка в разі взаємодії з неповнолітніми може вказувати на наявність

обов'язків або можливої опіки (чи її необхідності) з боку дорослих. Н. Коупленд і Дж. Коупленд указують, що, можливо, з досягненням людиною певного віку в усіх її розмовах щодо власного віку з'являється неусвідомлювана практика, яка проявляється передусім у глузливо-принизливих коментарях про плин часу, згадках про небажане наближення дати дня народження тощо. Суміш страху, стриманості й жалю, з якими, з гумором чи без гумору, дорослі люди описують свій досвід дорослішання і старіння, можуть стати й, вочевидь, стають джерелом глузування та критики інших людей, а саме того, як ті дорослішають і старіють. Усе це є частиною інтеракційних значень, які відтворюють негативні образи старіння і старості, і, беззаперечно, певним чином відбиваються на віковому самосприйнятті особистості.

Постановка завдання. У дослідженні ми прагнули здійснити теоретичний аналіз наявних підходів до концепції суб'єктивного віку особистості, а також огляд результатів емпіричних досліджень, предметом яких був суб'єктивний вік представників різних вікових груп.

Виклад основного матеріалу дослідження. Суб'єктивний вік особистості систематично вивчався науковцями з 1950 років як феномен, який визначає, на скільки років індивіди себе відчують [2, с. 571]. Суб'єктивний вік відображає особливості самосприйняття особистістю власного віку, зумовленого не лише її власною соціальною ситуацією, досвідом і фізіологічним станом, а й взаєминами з тією віковою групою, з якою вона відчуває спорідненість (схожість) [13]. Суб'єктивний вік особистості вважається науковцями центральним компонентом сприйняття особистістю свого віку та процесу дорослішання і старіння [20].

Суб'єктивний вік можна розглядати як складник вікової ідентичності особистості – її самоідентифікацію з віковою групою, яка може збігатися або не збігатися з хронологічним віком. Проте варто зазначити, що іноді науковці використовують термін «суб'єктивний вік особистості» як синонім таких дефініцій, як «вікова ідентичність», «когнітивний вік», «вікове самосприйняття» [6, с. 653].

Концепція суб'єктивного віку особистості демонструє багатовимірність процесів дорослішання і старіння, які охоплюють значно більше соціальних, психологічних і персональних значень, аніж поняття хронологічного віку [4; 14; 15; 18; 28; 37]. Суб'єктивний вік передбачає наявність певних взаємин між особами й тією віковою групою, з якою вони себе отождествлюють або прямо, шляхом віку, або опосередковано, за допомогою певних характеристик, що їм усім властиві [11].

Низка дослідників пропонує розглядати суб'єктивний вік як комплексний персональний конструкт, який відображає сукупність різних віків особистості, зокрема те, на який вік особистість себе відчуває, виглядає, діє, якого віку бажає бути [17]. Емпірично досліджуючи суб'єктивний вік особистості, науковці найчастіше звертаються до таких його аспектів прояву, як на скільки років індивід себе відчуває (так званий вік-відчуття) та наскільки років, йому видається, він має вигляд (вік-вигляд).

Результати багатьох досліджень указують на те, що в більшості випадків суб'єктивний вік особистості є молодшим за її реальний хронологічний вік. Зокрема, емпірично встановленим є факт, що старі люди не схильні почувати себе старими: значна кількість осіб віком від 65 років і навіть старших за 80 років не вважає себе старими [7; 24], тоді як серед осіб віком від 25 до 29 років науковці майже не фіксують розбіжностей між хронологічним і суб'єктивним віком, у кожній наступній віковій групі ці розбіжності стають усе глибшими: представники найстаршої вікової категорії в середньому відчувають себе на 13 років молодшими за їхній реальний вік [2; 39]. Дослідження Р. Кастенбаума та його колег також підтверджує зсув у бік визначення досліджуваними власного суб'єктивного віку як більш молодого за реальний хронологічний: незначні розбіжності між хронологічним і суб'єктивним віком досліджуваних зафіксовані в групі 20-річних, з кожним десятиліттям ці розбіжності ставали все більш значущими [17].

Серед досліджуваних середнього та похилого віку більшість відзначається молодшим суб'єктивним віком, тобто вважає, що відчуває себе та виглядає молодше за власний хронологічний вік [33]. Згідно з результатами лонгітюдних досліджень, які охоплювали представників різних вікових груп, різниця між реальним хронологічним віком індивіда та його суб'єктивним віком або залишається незмінною, або ж дещо зростає з настанням старечого віку, незважаючи на досвід різноманітних негативних змін, пов'язаних із віком [12; 29; 33; 38].

Відповідно до дослідження Ш. Кауфман, старим людям властиве «нестаріюче Я», незважаючи на зміни фізичної та соціальної функціональності (очевидно, у бік спаду), значна кількість досліджуваних указувала на стійке внутрішнє відчуття сталості, на яке не впливав їхній зростаючий вік, не відчувала належності до своєї вікової групи й тяжіла до вищої оцінки себе та свого стану порівняно з однолітками, розглядаючи себе як виняток із загального правила про те, що старіння супроводжується немінчю [19]. Описуючи свою концепцію нестаріючого «Я», Ш. Кауфман припустила, що «бути старим» не є головним організуючим

аспектом для старих людей. Є певна різниця між тим, що означає бути старим хронологічно або відчувати та сприймати себе старим. Хронологічний вік є важливою детермінантою суб'єктивного віку, але узгодженість хронологічного віку із суб'єктивним віком є не обов'язковим явищем. Цілком можливим є те, що особистість визнає себе як стару тоді, коли та, на її думку, починає відповідати критеріям старості, які є суб'єктивними для кожного окремого індивіда. Отже, представники однієї вікової групи можуть сприймати себе і як старших, і як молодших за власний хронологічний вік.

Варто також зазначити, що, тоді як старші дорослі демонструють тенденцію до утримання молодшої вікової ідентичності, для осіб юнацького віку характерна протилежна тенденція: вони відчують себе старшими за свій хронологічний вік, «як дорослі», проте стикаються зі ставленням до себе як до дітей [1, с. 306]. Західна культура високо цінує молодість, і разом із тим саме дорослі, зокрема особи середнього віку, репрезентують культурні норми та соціальний авторитет.

Дослідники пов'язують суб'єктивний вік особистості з такими характеристиками, як хронологічний вік, здоров'я, освіта, соціально-економічний статус, соціальна залученість, задоволеність життям. Г. Петерс об'єднав фактори, що впливають на суб'єктивний вік особистості, у такі групи, як культурні, соціальні та фізіологічні, пропонуючи, що ці набори ознак мають досліджуватися комплексно [31]. Б. Барак і Б. Стерн, у свою чергу, також здійснили спробу визначити детермінанти суб'єктивного віку, об'єднавши їх у біологічні, фізіологічні, демографічні, психографічні, соціально-психологічні та поведінкові [2].

Суб'єктивний вік, на думку деяких науковців, є більш змістовним показником здоров'я, психологічного стану й загальної задоволеності життям порівняно з хронологічним віком [5; 25]. Зазначений показник досліджувався в усіх вікових групах як самооцінка соціальної, фізичної та психологічної сфер [30]. Ідентифікація зі «старим віком» розглядається дослідниками як ідентифікація зі стереотипними поглядами на старість, які є майже завжди негативними, оскільки асоціюються зі зниженням продуктивності, фізичною неміццю, зниженням реалізованості соціальних ролей і статусу [26], низьким рівнем задоволеності життям, поганим станом здоров'я, низьким рівнем самоповаги й ще нижчим рівнем виживання [8; 23]. Загалом можна сказати, що асоціація зі спадом і втратами є найпоширенішою серед уявлень про процес старіння, що підтверджується результатами емпіричних досліджень.

Так, за результатами проведеного дослідження С. Вітбурн виявила, що третина досліджуваних із вибірки 24–61-річних заявляє про

погіршення фізичних показників [40]. Тоді як Л. Вайт, досліджуючи чоловіків і жінок віком від 20 до 40 років, виявлено пересторогу, яка зростає, щодо фізичного спаду, асоційованого з процесом старіння [41]. Ідентифікація себе як «молодого» (суб'єктивний вік, молодший за хронологічний) дорівнюється стереотипним позитивним поглядам на молодість і її характеристики, на кшталт енергійності, життєвих сил, залученості та продуктивності, асоціюється з вищими показниками зазначених якостей [5]. Водночас варто вказати на те, що науковці вважають «здоровою» реакцією для похилих людей відмову від ідентифікації зі старістю або хоча б супротив їй [8].

Висловлюючи критичні зауваження, Дж. Стейтз та А. МакКлері вказували, що проблема досліджень суб'єктивного віку особистості полягає в тому, що визначення й інтерпретація понять «старий» і «молодий» зазвичай залишається завданням досліджуваних [34, с. 83]. Як результат, сприйняття суб'єктивного віку може сплутуватися зі згодою зі стереотипами, коли молодість розглядається як позитивна ознака, а старість – як негативна, зводячи нанівець можливості виявлення інших смислів, які можуть бути асоційованими з термінами «молодий» і «старий» [12].

Більшість дослідників суб'єктивного віку особистості зосереджуються на його макроролонгitudних змінах (змінах, що сталися протягом тривалого часу). Разом із тим деякі науковці важливим вважають дослідження змін суб'єктивного віку особистості протягом коротких часових проміжків. Так, Д. Коттер-Грун, Ш. Ньюперт і Я. Стефан у дослідженні зосередилися на змінах суб'єктивного віку (зокрема віку відчуття) протягом коротких восьмиденних відрізків часу [22]. Результати емпіричних досліджень, у процесі яких суб'єктивний вік особистості зазнавав маніпуляцій, надали докази на користь гіпотези, що суб'єктивний вік особистості може змінюватися протягом коротких часових проміжків. Порівнянні з оцінкою на початку діагностичної сесії досліджувані почувалися старшими після того, як зазнали дії негативних вікових стереотипів [21], після того, як їхня пам'ять була продіагностована, навіть після простого очікування участі в діагностиці пам'яті [16]. З іншого боку, отримання позитивного відгуку на основі соціального порівняння в процесі виконання фізичних вправ (сила хвату руки) сприяло молодшому самосприйняттю досліджуваних [35]. За результатами дослідження М. Міче та її колег, сфери, які найбільшою мірою впливають на усвідомлення досліджуваними власного віку, є фізичне функціонування, а саме: фізичне самопочуття (наявність або відсутності болю), функціональний стан органів відчуттів, мобільність та інші індикатори здоров'я

[27]. Подібний зв'язок між досвідом суб'єктивного старіння (у цьому разі мається на увазі усвідомлення пов'язаних із віком змін і процесів) і здоров'ям установлений у низці інших емпіричних досліджень. Зокрема, встановлено зв'язок між уявленнями про функціональний спад, що супроводжує старіння, з гіршим фізичним функціонуванням досліджуваних [36; 42]. Окрім того, люди, які мають проблеми зі здоров'ям, менше схильні почувати себе молодшими за реальний вік [38].

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, вік особистості треба розглядати не просто як хронологічну категорію, а як соціально-психологічний конструкт, який формується в соціокультурному контексті в результаті історичного та індивідуального досвіду особистості.

Суб'єктивний вік є складником ідентичності, який містить уявлення про те, на скільки років особистість себе відчуває, на скільки років вона виглядає, відповідно до якого віку з погляду поширених у суспільстві стереотипів вона діє, якого віку хотіла б бути. Вочевидь, на вікове самосприйняття особистості значний вплив чинять соціальні стереотипи щодо молодості і старості, які в західній культурі, відповідно, асоціюються з енергією, активністю та здоров'ям (молодість) або ж зі спадом, стагнацією та неміччю (старість). Отже, суб'єктивний вік особистості можна розглядати як показник здоров'я, психологічного стану та загальної задоволеності життям, а реакція відмови від ідентифікації зі старістю є «здоровою» для особистості.

Суб'єктивний вік більшості осіб середнього й похилого віку є меншим за їхній хронологічний вік, а розрив між хронологічним і суб'єктивним віком збільшується по мірі зростання віку досліджуваних. Суб'єктивний вік особистості може зазнавати ситуативних змін «тут і зараз» під впливом різних чинників, продиктованих умовами, у яких перебуває особистість. Актуальні вікові потреби особистості впливають на кількісні показники суб'єктивного віку особистості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Aapola S. Exploring dimensions of age in young people's lives: a discourse analytical approach. *Time and Society*. 2002. № 11 (2/3). P. 295–314.
2. Barak B., Stern B. Subjective age correlates: A research note. *The Gerontologist*. 1986. № 26 (5). P. 571–578.
3. Barrett A.E. Socioeconomic status and age identity: The role of dimensions of health in the subjective construction of age. *Journals of Gerontology. Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*. 2003. № 58. P. 101–109.
4. Barrett A.E. Socioeconomic status and age identity: The role of dimensions of health in the subjective

construction of age. *Journals of Gerontology. Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*. 2003. № 58. P. 101–109.

5. Baum S.K. Age identification in the elderly: Some theoretical considerations. *International Journal of Aging and Human Development*. 1983–1984. № 18. P. 25–30.
6. Bultena G.L., Powers E.A. Denial of aging: age identification and reference group orientations. *Journal of Gerontology*. 1978. № 33 (5). P. 748–754.
7. Bergland A., Nicolaisen M., Thorsen K. Predictors of subjective age in people aged 40–79 years: a five-year follow-up study. The impact of mastery, mental and physical health. *Aging & Mental Health*. 2013. № 18 (5). P. 653–661.
8. Carp F.M., Carp A. Mental health characteristics and acceptance-rejection of old age. *American Journal of Orthopsychiatry*. 1981. № 51. P. 230–241.
9. Chaney D. Creating memories. Some images of aging in mass tourism. *Images of Aging. Cultural Representation of Later Life* / ed. by M. Featherstone & A. Wernick. London, New York : Routledge, 1995. P. 209–224.
10. Coupland N., Coupland J. Age identity and elderly disclosure of chronological age. *York Papers in Linguistics*. 1989. № 13. P. 77–88.
11. Cutler N.E. Subjective age identification. *Research instruments in gerontology: Clinical and social psychology* / ed. by D. J. Mangen & W. A. Peterson. Vol. 1. Minneapolis : University of Minnesota Press, 1982. P. 437–461.
12. George L.K., Mutran E.K., Pennybacker M.R. The meaning and measurement of age identity. *Experimental Aging Research*. 1980. № 6 (3). P. 283–298.
13. Guptill C.S. A measure of age identification. *The Gerontologist*. 1969. № 9. P. 96–102.
14. Henderson K.V., Goldsmith R.E., Flynn L.R. Demographic characteristics of subjective age. *Journal of Social Psychology*. 1995. № 135 (4). P. 447–457.
15. Hubley A.M., Arim R.G. Subjective age in early adolescence: Relationships with chronological age, pubertal timing, desired age, and problem behaviors. *Journal of Adolescence*. 2012. № 35 (2). P. 357–366.
16. Hughes M.L., Geraci L., De Forrest R.L. Aging 5 years in 5 minutes: The Effect of taking a memory test on older adults' subjective age. *Psychological Science*. 2013. № 24. P. 2481–2488.
17. Kastenbaum R., Derbin V., Sabatini P., Arrt S. "The ages of me": toward personal and interpersonal definitions of functional aging. *Aging and Human Development*, 1972. Vol. 3 (2). P. 197–211.
18. Kaufman G., Elder G.H. Revisiting age identity: a research note. *Journal of Aging Studies*. 2002. № 16. P. 169–176.
19. Kaufman S.R. The ageless self: Sources of meaning in late life. Madison : University of Wisconsin Press, 1986. 208 p.
20. Kleinspehn-Ammerlahn A., Kotter-Grühn D., Smith J. Self-perceptions of aging: Do subjective age and satisfaction with aging change during old age? *The Journals of Gerontology. Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*. 2008. № 63. P. 377–385.
21. Kotter-Grühn D., Hess T.M. The impact of age stereotypes on self-perceptions of aging across the adult lifespan. *The Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*. 2012. № 67. P. 563–571.

22. Kotter-Grühn D., Neupert S.D., Stephan Y. Feeling old today? Daily health, stressors, and affect explain day-to-day variability in subjective age. *Psychology & Health*. 2015. Vol. 30 (12). P. 1470–1485.
23. Linn M.W., Hunter K. Perception of age in the elderly. *Journal of Gerontology*. 1979. № 34. P. 46–52.
24. Logan J.R., Ward R., Spitze G. As old as you feel: Age identity in middle and later life. *Social Forces*. 1992. Vol. 71. № 2. P. 451–467.
25. Markides K.S., Pappas C. Subjective age, health, and survivorship in old age. *Research on Aging*. 1982. № 4. P. 87–96.
26. McTavish D.G. Perceptions of old people: A review of research methodologies and findings. *The Gerontologist*. 1971. № 11. P. 90–102.
27. Miche M., Wahl H.-W., Diehl M., Oswald F., Kaspar R., Kolb M. Natural occurrence of subjective aging experiences in community-dwelling older adults. *The Journals of Gerontology, Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*. 2014. № 69. P. 174–187.
28. Montpare J.M. Subjective age: Toward a guiding lifespan framework. *International Journal of Behavioral Development*. 2009. № 33 (1). P. 42–46.
29. Mutran E. J., Burke P. Feeling “useless”: A common component of young and old adult identities. *Research on Aging*. 1979. № 1. P. 187–212.
30. Mutran E.J., Burke P. Personalism as a component of old age identity. *Research on Aging*. 1979. № 1. P. 38–63.
31. Peters G. R. Self-conceptions of the aged, age identification, and aging. *The Gerontologist*. 1971. № 11. P. 69–73.
32. Phillips J., Ajrouch K., Hillcoat-Nalletamby S. Key concepts in social gerontology. London : Sage Publications Ltd, 2010. 248 p.
33. Rubin D.C., Berntsen D. People over forty feel 20% younger than their age: Subjective age across the lifespan. *Psychonomic Bulletin & Review*. 2006. Vol. 13 (5). P. 776–780.
34. Steitz J.A., McClary A.M. Subjective age, age identity, and middle-age adults. *Experimental Aging Research*. 1988. № 14 (2). P. 83–88.
35. Stephan Y., Chalabaev A., Kotter-Grühn D., Jaconelli A. “Feeling younger, being stronger”: An experimental study of subjective age and physical functioning among older adults. *The Journals of Gerontology, Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*. 2013. № 68. P. 1–7.
36. Stewart T.L., Chipperfield J.G., Perry R.P., Weiner B. Attributing illness to “old age”: Consequences of a self-directed stereotype for health and mortality. *Psychology & Health*. 2012. № 27. P. 881–897.
37. Teuscher U. Subjective age bias: A motivational and information processing approach. *Journal of Behavioral Development*. 2009. № 33 (1). P. 22–31.
38. Uotinen V., Rantanen T., Suutama T., Ruoppila I. Change in subjective age among older people over an eight year follow-up: “Getting older and feeling younger?” *Experimental Aging Research*, 2006. Vol. 32 (4). P. 381–393.
39. Westerhof G.J., Barrett A.E., Steverink N. Forever young: A comparison of age identities in the United States and Germany. *Research on Aging*. 2003. № 25 (4). P. 366–383.
40. Whitbourne S.K. 1986. The Me I Know: A Study of Adult Identity. New York : Springer-Verlag, 1986. 264 p.
41. White L.K. Gender Differences in Awareness of Aging among Married Adults Ages 20 to 60. *The Sociological Quarterly*. 1988. № 29. P. 487–502.
42. Williamson J.D., Fried L.P. Characterization of older adults who attribute functional decrements to “old age”. *Journal of the American Geriatrics Society*. 1996. № 44. P. 1429–1434.